

Voda ako téma etnológie a sociokultúrnej antropológie

Water as a topic of ethnology and socio-cultural anthropology

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2024.31.1.01

Juraj Janto

Abstract

Water, as an essential element for life and for production, permeates all areas of human existence. Yet (or perhaps precisely because of this) it has never been an independent and central topic of more extensive ethnological analysis, and the same was true until recently for research in socio-cultural anthropology. It was, however, always present in the background, implicitly, as a context for other dominantly studied practices and cultural phenomena. The study deals with the topic of water in the research of Slovak ethnology and foreign socio-cultural anthropology. It looks at the themes, problem areas as well as the concepts and contemporary issues addressed in scientific research in relation to water.

Keywords

water, ethnology, socio-cultural anthropology, research, water transport

Klíčové slová

voda, etnológia, sociokultúrna antropológia, výskum, vodná doprava

Acknowledgment

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA (1/0689/22) *Československá nákladná a osobná doprava na Dunaji v 70. a 80. rokoch 20. storočia*.

Kontakt / Contact

Mgr. Juraj Janto, PhD., Katedra archeológie a kultúrnej antropológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Gondova ulica 2, 811 02 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: juraj.janto@uniba.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5502-2723>

Ako citovať / How to cite

Janto, J. (2024). Voda ako téma etnológie a sociokultúrnej antropológie. *Etnologické rozpravy*, 31(1), 8-16. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2024.31.1.01>

Voda je dobrá nielen na pitie, ale aj na premýšľanie.¹

Voda je kľúčový a univerzálny faktor biologického života, ku ktorému sa ľudia vzťahujú – podobne i rozdielne, a to prostredníctvom osvojených sociokultúrnych skúseností. Jej prítomnosti (či absencii), úlohe, kvalite atď. pripisujú rôzne významy, ktorých odhaľovanie je predmetom skúmania sociálnych vied. V štúdiu sa zaoberám vodou ako témou v bádani slovenskej etnológie a zahraničnej sociokultúrnej antropológie (ďalej tiež antropológia). Všimam si okruhy a problémy, ktorým sa vedecký výskum venoval a tiež koncepty a súčasné otázky, ktorými sa zaoberá. Tvrdím, že hoci voda nebola ústrednou témou rozsiahlejšej etnologickej analýzy, objavovala sa vo viacerých textoch implicitne ako pozadie iných primárne sledovaných praktík a kultúrnych javov. Obdobne to platilo aj pre antropologické výskumy, v ktorých sa však voda v posledných decéniách dostala výraznejšie do pozornosti vedeckého bádania. Text má prehľadový charakter a opiera sa o etnologické práce zo slovenského prostredia a sumarizujúce zahraničné štúdie. V jeho úvode poukazujem na význam vody v rôznych oblastiach spôsobu života ľudí. Ďalej sa zaoberám skúmaním slovenskej etnológie, pričom sa venujem najprv niekoľkým textom, v ktorých je voda centrálnou témou, a potom prácam, ktoré si vodu všimajú popri iných fenoménoch, prípadne v ktorých vystupuje výraznejšie do popredia ako kontext sledovaných javov. Osobitne sa zaoberám problematikou vodnej dopravy a fenoménom pltníctva.² V nasledujúcej kapitole sa venujem vývoju bádania o vode v sociokultúrnej antropológii a napokon niektorým konceptom a témam v antropologických výskumoch.

V spôsobe života ľudí voda slúži na rôzne účely a využíva sa rozličnými spôsobmi – je základným nápojom, používa sa na prípravu väčšiny jedál, slúži na zavlažovanie rastlín a napájanie zvierat, využíva sa v hygiene a očiste, je zdrojom energie a slúži vo viacerých výrobných procesoch. Predstavuje aj prekážku, ktorú treba prekonať i prostriedok pre dopravu. V tradičnej kultúre na Slovensku (ako i v ostatných predmoderných kultúrach) význam vody vystupoval do popredia najmä ako nevyhnutného nápoja pre ľudí i zvieratá, pri zavlažovaní, rybolove, vodnej doprave a technických zariadeniach, ktoré využívali vodnú silu.

Nevyhnutnosť vody pre život vedie k tomu, že zaujíma ústredné miesto v mnohých náboženstvách. Je jedným zo zdrojov, z ktorého povstáva svet, sú za ňu zodpovedné božstvá (dažďa, riek, morí a pod.), je manifestáciou nadprirodzeného dobrodenia (hoj-

¹ Veta je parafrázou výroku C. Levi-Straussa o jedle a použili ho viacerí autori (napr. Orlove, Caton, 2010: 402).

² Z dôvodu riešenia grantovej úlohy, v rámci ktorej bola štúdia vypracovaná a vyšlo aj toto číslo Etnologických rozpráv.

nosť vlahy) alebo hnevu (záplavy, suchá). Voda je dôležitá v mnohých rituáloch, v ktorých sprostredkováva očistenie, liečbu, požehnanie. Je oživeným a oživujúcim prvkom, ktorý je stále v pohybe, tečie, objavuje sa a mizne, je „živou vodou“. Predstavy o vnútorných liečivých vlastnostiach vody našli svoje vyjadrenie po celom svete aj vo svätých prameňoch a studniach, ktoré uzdravujú. Vo „vedeckejšom“ ponímaní potom v liečivých vlastnostiach minerálnych vôd, čo viedlo v Európe k popularite kúpeľov (Strang, 2023: 3).

Aj v nehmotnej (symbolickej) rovine tradičnej kultúry na Slovensku bola voda výrazne prítomná. Spájala sa s ňou (v podobe prameňov, riek, jazier) kultová úcta, ktorej pozostatky sa zrejme dochovali v pravidelnom čistení studničiek, a tiež animistické predstavy o vodníkoch, vodných ženách a vílach (rusalkách). V rituáloch sprostredkovávala predovšetkým očistnú a ochrannú funkciu – najmä pri prvom kúpeli dieťaťa, pri rituálnej očiste šestonedielky, v priebehu svadby, pri pohrebe (umývanie mŕtveho a rúk pohrebných hostí). Ďalej sa používala v liečení a pri prosperitných praktikách, ktoré mali zabezpečiť zdravie, silu (umývanie a oblievanie najmä v období Vianoc a Veľkej noci). Tieto účinky boli prítomné alebo znásobené najmä v rýchlo tečúcej vode prameňov, bystrín (tzv. živej vode), dažďovej vode a svätenej vode. Do vody sa vkladali aj rôzne predmety, ktoré symbolizovali želané vlastnosti a voda pri nich fungovala ako médium, resp. umocňovali jej vlastnosti. Využitie mala aj v lúboštných čaroch a veštbách (Horváthová, Stoličná, 1995: 310-311). Vo folklóre téma vody dominovala azda najviac v epických žánroch o vodníkoch, vílach, v spomienkovom rozprávaní o pltníctve a v pranostikách – v nich sa voda objavuje asi vo všetkých formách (rosa, dážď, hmla, sneh, ľad). S vodou sa spájal aj jej možný nedostatok. K častým rituálom na privolávanie dažďa patrilo rozkladanie ohňov, polievanie a ponáranie ľudí, zvierat, objektov do vody. Voda bola aj zdrojom nebezpečenstva v podobe utopenia, povodní, šírenia chorôb a ničenia úrody (dažďom, ľadovcom).

Voda vo výskumoch slovenskej etnológie

Voda ako nevyhnutný prvok pre život i pre produkciu prestupuje všetky oblasti ľudskej existencie. Napriek tomu (či práve preto) nikdy nebola samostatnou a ústrednou témou rozsiahlejšej etnologickej analýzy a rovnako to donedávna platilo aj pre výskumy v socio-kultúrnej antropológii. Bola však stále prítomná na pozadí, implicitne, ako kontext iných dominantne sledovaných praktík a kultúrnych javov.

V slovenskej etnológii predstavuje súhrnné odborné spracovanie problematiky heslo *voda* v *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska* (Horváthová, Stoličná, 1995: 310-311). Usiľuje sa, hoci v malom rozsahu, komplexne opísať úlohu tohto prírodného fenoménu v tradičnej kultúre. V encyklopédii sa nachádzajú aj ďalšie súvisiace termíny ako *dážď*, *studňa*, *umývanie*, *čistenie studničiek*, *liečivý prameň*, *verejné kúpele*, *živá voda* a pod. K starším textom, ktorý si všíma vodu v tradičných predstavách, patrí článok Jozefa Ľudovíta Holubyho (1883) *Voda a vosk v poverách a čaroch ľudu slovenského*. Pomerne obsiahlu a komplexnú materiállovú štúdiu o význame vody v živote ľudí v obciach na strednom Považí prináša česká etnologička a múzejníčka Alena Plessingerová (1963) vo svojom texte *Získavanie a užívanie vody ve slovenských obcích pod Javorníky*. Všíma si miestne potoky ako zdroje pre konzumáciu, napájanie, varenie, pranie, ale aj lov rýb (rakov). Ďalej sa venuje studniam, čisteniu studničiek, privádzaniu vody prostredníctvom drevených korýtok, kopaných jarkov a transportu vody pomocou nádob. Napokon sa zaoberá vodou v ľudovej

viere, mágií a rituáloch. Téma zachytávania vody sa venuje Ján Mjartan (1975) vo svojej štúdií *Slovenské ľudové cisterny*. Kategorizuje tu spôsoby získavania vody na (a) studne, (b) potrubia a kanály, (c) transport a dopravu a (d) zachytávanie a zhromažďovanie dažďovej vody. Ako Mjartan uvádza, dažďová voda sa zhromažďovala pomocou odkvapov zo striech do drevených, neskôr plechových sudov a používala sa na prípravu postrekov vo vinohradoch, napájanie zvierat, pranie, umývanie riadu a pod. Kratšiu materiálovú stať s názvom *Voda v živote Dekýšana* publikoval Pavol Kuka (1982), ktorý poukázal na niektoré roviny významu vody u obyvateľov konkrétnej lokality. Význam Dunaja pre život obyvateľov Bratislavy sledoval vo svojej práci Juraj Janto (2014). Etnológovia sa téme vody venovali aj v niekoľkých popularizačných textoch. Napríklad zvyky a úkony spojené s prameňom minerálnej vody v Starom Smokovci zmapoval v krátkom novinovom článku „Zázračný prameň“ kyslej vody Ján Olejník (1973). Olejník (1982) je autorom aj ďalšieho novinového textu *Voda v hmotnej a duchovnej kultúre ľudu pod Vysokými Tatrami*. Napokon ľudovou vierou a obyčajmi obcí severovýchodného Slovenska sa v článku *Voda v národnom povirji* zaoberal Josyf Varchol (1980).

Okrem uvedených štúdií, odborných esejí a článkov, v ktorých je voda ústrednou témou, vyšli texty, ktoré si ju všímajú ako dôležitý prvok spolu s ostatnými javmi. Patrí sem prehľadová štúdia Emílie Horváthovej *Príroda v svetonázorových predstavách slovenského ľudu*, v ktorej jeden odsek venuje osobitne magickým predstavám a obyčajom spojených s vodným živlom (1977: 170-171). Poverové rozprávania o bytostiach spojených s vodou prináša napríklad starší článok *Ako si rozpráva náš ľud vo Veľkej Bytči o vodných chlapoch a babách* (Sakálová, 1931). Osobitné miesto je venované vode ako nápoju na konzumáciu aj v textoch, ktoré sa zaoberajú tradičnou stravou (napr. Stoličná, 1991: 106). V ďalších prácach voda figuruje ako pozadie sledovaných praktík a vo väčšej či menšej miere v nich vystupuje do popredia. Téma vody výraznejšie rezonuje napríklad v rybárstve, ktorému sa venuje viacero štúdií a komplexne je táto téma spracovaná v samostatnej monografii *Ľudové rybárstvo na Slovensku* od Jána Mjartana (1984). Pri výrobe a spracovaní produktov boli kľúčovými zariadenia na vodný pohon ako stupy, mangle, valchy, píly, hámre, banské čerpadlá, mlyny v papierňach. Najrozšírenejšími boli vodné mlyny na mletie obilnín. Podľa spôsobu umiestnenia ich môžeme rozdeliť na potočné, lodné mlyny (umiestnené na člnoch v prúde rieky) a pobrežné kolové mlyny (na brehoch riek). Najpočetnejšia skupina mlynov využívala prúd potoka väčšinou regulovaný pomocou rôznych náhonov, hatí, stavidiel a žlabov. Na akumuláciu vody pre potreby pohonu slúžili aj umelo vybudované vodné nádrže (tajchy). Téma vodných mlynov sa etnológia venovala vo viacerých odborných textoch. Z najnovších takto zameraných diel môžeme spomenúť zborník *Mlyny a mlynárske remeslo* (Dantnerová, 2006). Voda (a jej formy) boli aj predmetom folklóru. K prácam, ktoré predstavujú a analyzujú malé folklórne žánre patrí kniha *Dúha vodu pije. Slovenské ľudové pranostiky* (Profantová, 1986).³ V novších výskumoch sa objavuje aj téma záplav ako živelné pohromy, napríklad v študentských záverečných prácach o povodniach na Dunaji v Bratislave-Devíne (Rusňáková, 2011) a na potoku Gidra v roku 2011 v obci Píla (Lettrich, 2015).

³ Okrem iného, autorské spracovanie námetov z povestí o riekach, prameňoch, jazerách atď. prinášajú knihy Igora Válka (napr. 2020).

Vodná doprava v tradičnej kultúre

Téma vody významnejšie vystupuje do popredia tiež v prácach, ktoré sa venujú vodnej doprave. Na prechod cez nie príliš hlbokú vodu alebo močaristý terén sa používali chodúle; pohyb po zamrznutej vode – snehu, uľahčovali zase snežnice (krne) a dopravu po ňom sane. Prechod cez potok, rieku a pod. umožňovali lávky – jednoduché drevené mostíky z okresaných brvien a dosák a väčšie mosty z drevených trámov, priečne pokrytých doskovými mostinami so zábradlím; zložitejšie boli kamenné klenbové mosty. Prepravu z jedného brehu rieky na druhý zabezpečovali aj kompy. Tvorili ich najčastejšie dva člny, na ktorých boli ako podlaha položené hrubé dosky so zábradlím. Doprava po vode sa realizovala jednoduchými člmi vydlabanými z jedného kmeňa (monoxyl). Začiatkom 20. storočia prenikli na slovenský vidiek aj doskové člny. Veľmi dôležitým a významným javom slovenských riek bola doprava prostredníctvom plťí. Pltníctvo predstavovalo na Slovensku viac ako osemstoročný fenomén (od minimálne 11. stor. do prvej tretiny 20. stor.) osobitej kultúry – práce a s ňou spojených ďalších prejavov (zvykov, folklóru, sociálnych vzťahov). Hoci sa ako spôsob dopravy osôb a tovarov vyskytovalo aj v iných krajinách⁴ a plť⁵ patrí medzi jednoduché celosvetovo rozšírené univerzálne plavidlá, konkrétne geografické a dejinné faktory vytvorili špecifickú podobu slovenského pltníctva. Plte sa bežne plavili po Váhu, Hrone, Orave Kysuci, Poprade a Dunajci (ojedinele sa objavili i na ďalších riekach); na Váhu takmer po celý rok, od jari do jesene. Z Váhu a Hrona viaceré plte pokračovali ďalej v plavbe po Dunaji. Rozvoj pltníctva súvisel s priaznivými hydrologickými podmienkami splavných riek, dopytom po drevnej surovine a (až do rozvoja železničnej dopravy v poslednej tretine 19. stor.) s rýchlosťou i relatívnou pohodlnosťou a bezpečnosťou vodného transportu tovarov i osôb po riekach (Huska, 1972). Tému pltníctva komplexne spracoval vo svojej monografii *Slovenskí pltníci. Život, práca a kultúra slovenských pltníkov* Miroslav A. Huska (1972).

Sociokultúrna antropológia a vývoj bádania o vode

Obdobne ako v slovenskej etnológii aj v zahraničnej sociokultúrnej antropológii figurovala voda dlho skôr len implicitne, na pozadí sledovaných javov. Na rozdiel od pôdy, rastlín, zvierat a iných prírodných prvkov, ktoré boli predmetom antropologických štúdií od počiatkov disciplíny, voda nikdy nebola ústrednou témou, hoci (morská) voda bola významná v uvažovaní už B. Malinowského a zavlažovaním či manažmentom vody sa zaoberali niekoľkí vplyvní vedci vrátane C. Geertza (Paerregaard, Uimonen, 2021:10).

V súčasnosti (cca posledné dve decénia) sa z nej stala samostatná téma, objekt bádania antropológie a sociálnych vied. Z pozície sociokultúrneho „pozadia a kontextu“ sa transformovala na hlavný skúmaný jav. Voda je v súčasnosti bežnou témou antropologických textov. Jednou z hlavných príčin je globálny diskurz, v ktorom rezonujú klimatické zmeny a stav životného prostredia. Na ten reaguje aj sociokultúrna antropológia. Uvedený

⁴ 1. decembra 2022 na Zoznam nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO pribudlo pltníctvo ako spoločná nominácia Českej republiky, Lotyšska, Nemecka, Poľska, Rakúska a Španielska (UNESCO, b. d.).

⁵ Plť je vo všeobecnosti plavidlo z guľatiny, trámov alebo dosiek (Prandová, 1995).

posun dobre ilustruje prehľadová štúdia Rasmussena a Orlova (2015). Autori sa v nej zaoberajú analýzou textov z časopisu *American Anthropologist* od r. 1893 (keď bol prvýkrát uverejnený text týkajúci sa vody) do roku 2013, ktoré sa venujú problematike vody. Konštatujú niekoľko základných posunov v antropologickom prístupe k téme.

Po prvé, voda figurovala v minulosti predovšetkým len ako kontext, pozadie sledovaných kultúrnych praktík, kým neskôr sa z nej stal samotný objekt poznania. Napokon najnovšie práce sa venujú prípadom, v ktorých voda presahuje („objektívnu“) poznateľnosť, napríklad preto, že „sama produkuje a je produkovaná“ sociálnymi svetmi.

Po druhé, nastal posun v konceptualizácii moci. Kým rané štúdie nahliadali na vodu ako na voľne sa pohybujúcu krajinou a otázkou moci sa takmer nezaoberali, neskoršie texty sa čoraz viac zameriavajú na vodu ako predmet spoločenských sporov a bojov, v ktorých voda nie je len predmetom moci, ale ju aj generuje.

No a napokon po tretie, vedci nazerali spočiatku na vodu s akademickou (hodnotovou) nezaujatosťou, neskôr prešli k väčšej reflexivite a v najnovších prácach sa objavuje postoj angažovanosti (advokácie) spojený so sociálnou spravodlivosťou, právami pôvodných obyvateľov, klimatickou zmenou atď. (Rasmussen, Orlove, 2015)

Uvedené posuny v prístupoch sa vlastne netýkajú len vody, ale dajú sa aplikovať všeobecne na antropológiu a ňou skúmané fenomény. Problematika vody ale – vďaka svojej univerzálnosti, jednoduchosti a fundamentálnosti pre život – tieto zmeny dobre ilustruje.

Rasmussenova a Orlovova štúdia je úvodom k prehľadovému výberu textov, ktoré rozdelili do piatich sekcií a ktoré čiastočne zodpovedá aj časovým periódam antropologického uvažovania o vode. V prvej sekcii (*Ľudia, voda a miesto*) sú vybrané texty najmä z prostredia severoamerických Indiánov a venujú sa názvom miest a riek, dažďovým rituálom, mytológii a vodným nadprirodzeným bytostiam. Voda je tu chápaná ako kontext, prvok vonkajšieho sveta, na pozadí ktorého sa realizuje miestna kultúra. V nasledujúcej časti (*Produkcia a domestikácia vody*) rezonuje problematika interakcie medzi človekom a životným prostredím v lokalitách, ktoré sú špecifické absenciou alebo naopak prítomnosťou vody. Zameriavajú sa často na vplyv konkrétnych kultúrnych foriem na formovanie krajiny a narúšanie životného prostredia. Štúdie sa zaoberajú technológiami výroby a mobility v dažďových pralesoch, stepiach a vo vysokohorskom prostredí, najmä v poľnohospodárstve, rybolove a pri výstavbe hydroenergetických zariadení. Venujú sa obžive ľudí prostredníctvom spôsobov využívania úprav vody. V tejto časti výberu uvádzajú zostavovatelia aj štúdiu od Harpera (2005), ktorá sa zaoberá environmentálnym hnutím a politickou kritikou v súvislosti so znečistením Dunaja a Tisy v postsocialistickom Maďarsku. V ďalšej sekcii (*Zavlažovanie a koncentrácia moci*) sa texty zaoberajú rôznymi aspektmi vzťahu medzi zavlažovaním, resp. využívaním vody a spoločenskou organizáciou. Témy siahajú od mikroúrovne štruktúry rodiny, rodovej deľby práce až po stabilné inštitucionálne systémy a formovanie štátov. Tie, ktoré si všímajú makroúroveň implicitne či explicitne diskutujú s argumentom Karla Wittfogela (1957), ktorý zavlažovania spája s vládnucimi elitami a vznikom centralizovaného štátu. Ďalšia časť (*Znalosti o životnom prostredí*) sa zameriava na ľudí a ich konceptualizácie vody, resp. širšie na životné prostredie. Texty rozoberajú problematiku vedomostí, zručností a expertízy, ktoré súvisia, napríklad, s úspešnosťou rybolovu, ale venujú sa tiež významu vody pri formovaní identity. Voda je chápaná ako konštitutívna súčasť ľudských kultúr (nielen ako ich

kontext). V centre pozornosti je poznanie vody ako každodennej praxe a diskurzu (jej hľadania, premiestňovania, využívania jej nadbytku a riešenia jej nedostatku) a jej významu v miestnych svetoch. Kým predošlé časti sa zaoberali rôznymi formami kontroly vody (vo vzťahu k ľudským spoločnostiam), v poslednej sekcii (*Katastrofy a klíma*) sa nachádzajú štúdie, ktoré sa zaoberajú vodou „mimo kontroly“. Všímajú si aspekt nestability a nepredvídateľnosti vody, jej schopnosť prekvapovať, narúšať formy poznania a podnecovať rozmanité naratívy a spôsoby konania. Voda v nich vystupuje ako samostatný činiteľ (z angl. *agent*). V závere Rasmussen a Orlove konštatujú, že voda ako predmet antropologického záujmu v textoch *American Anthropologist* sa počas dlhej histórie časopisu menila a odrážala všeobecné trendy v tejto disciplíne (Rasmussen, Orlove, 2015).

Voda v niektorých konceptoch a témach sociokultúrnej antropológie

Voda ako jedinečný prvok prekonáva dichotómiu príroda/kultúra. Orlove a Caton (inšpirovaní M. Maussom) zdôrazňujú sociálnu konotáciu vody a argumentujú v prospech chápania vody ako „totálneho sociálneho faktu“. Tento pojem vysvetľujú ako sociálny jav, ktorý zasahuje do všetkých (ekonomických, politických, morálnych, náboženských...) oblastí spoločnosti (2010: 402). Wagner (2013) v knihe *The Social Life of Water* tvrdí (ovplyvnený A. Appaduraiom), že voda má sociálny život. V tomto zmysle aj neživé objekty môžu byť samostatnými aktérmi (v komplexnej sieti aktérov). Vode môžeme priradiť rovnaké pôsobenie v sociálnom systéme, aké majú ľudia, hoci nie v zmysle intencionality, ale vo význame vplyvov daného aktéra a jeho schopnosti „konať“ (z angl. *agency*). Napríklad v období nedostatku zrážok sa stráca zdroj nerovnosti medzi chudobnými a bohatými, pretože všetci sú odkázaní na rovnaké alternatívne zdroje vody. Voda – jej nedostatok, tak mení sociálnu situáciu. Ako Orlove a Caton (2010: 404-406) ďalej navrhujú, antropologické bádanie týkajúce sa vody by sa malo zamerať na nasledujúcich päť okruhov:

1. Hodnotu vody. Tento okruh upriamuje pozornosť na význam vody ako zdroja pre ľudské prežitie, hygienu, výrobu i potešenie. Voda môže mať ale aj negatívnu hodnotu pri záplavách, erózii, prenose chorôb. Vnímanie vody tiež bohato zapája ľudské zmysly.
2. Spravodlivosť v prístupe a distribúcii. Spoločné užívanie (najmä pitnej) vody v spoločnosti je témou ďalšieho okruhu, ktorý zameriava výskum na prístup rôznych sociálnych skupín, nerovnosť v distribúcii vody a jej komodifikáciu. Napríklad, ako uvádza Strang (2023: 3), vzťah medzi mocou a bohatstvom sa často manifestuje vlastníctvom vody, parkami, fontánami, bazénmi.
3. Spravovanie – organizáciu a pravidlá. Tu ide o porozumenie foriem inštitúcií, ktoré riadia a distribuujú využívanie vody. Veľké zavlažovacie systémy vyžadujú centralizáciu a organizáciu moci a vedú k vzniku štátov. Klasické tvrdenie Karla Wittfogela (1957)⁶ sa zakladá na jeho historickej analýze rozsiahlej siete kanálov v Číne, ktorých potreba správy viedla k vzniku dynastií. Ďalší autori neskôr polemizovali s jeho tvrdením a ukazovali, že správa vody môže mať rôzne iné podoby ako despotické režimy. Napriek tomu sa Wittfo-

⁶ Ešte skôr upozornil na význam zavlažovania pre vznik starovekých štátov Julian Steward (1949).

gelov poukaz na vzájomnú súvislosť medzi mocou a kontrolou vody stal inšpiratívnym pre ďalšie bádanie (Strang, 2023: 3).

4. Politiku (diskurz a konflikt). Pozornosť sa venuje spoločenským zápasom o kontrolu vody. Kontrola vody je spojená s ekonomickou a politickou mocou a spôsob kontroly a distribúcie vody odráža sociálne, politické a environmentálne vzťahy.

5. Znalosti – tradičné poznatky a vedecké poznanie. Antropológia sa dlho venovala miestnym (domorodým) poznatkom, napríklad pri zavlažovaní. Oveľa menej je výskumov o vedcoch a ich znalostiach, hoci i tieto existujú a môžeme ich zaradiť aj do histórie vedy (Orlove, Caton, 2010: 404-406).

Ako tvrdia autori, zmysluplná antropologická analýza by sa mala (naďalej) venovať uvedeným okruhom. Z dôvodu globálneho narúšania ekosystémov mnohí antropológovia vidia v súčasnosti ako nevyhnutné objasňovať vzťahy medzi ľudskými spoločnosťami, faunou, flórou a materiálnym svetom, ako aj v úsilí prispievať k ich zlepšeniu v záujme odvrátenia ekologického kolapsu (Strang, 2023: 11).

Záver

Voda je jedným zo základných predpokladov biologického života a jej príjem je nevyhnutný pre človeka, živočíchov i rastliny. Nie je však len univerzálnym fenoménom prírodného prostredia, ale je tiež významným aspektom kultúry, a preto predstavy ľudí o nej a interakcia s ňou môžu byť rozdielne. Práve táto sociokultúrna podmienenosť je predmetom bádania sociokultúrnej antropológie i etnológie. V tradičných (predindustriálnych) spoločnostiach bola a je väčšina ľudí bytostne závislá a spätá s prírodnými fenoménmi. Platí to aj pre vodu. Napriek tomu si ju etnologické bádanie všímalo len okrajovo, skôr len na pozadí sledovaných javov. V niektorých sledovaných témach – napríklad strava a nápoje, rybolov, zavlažovanie, vodné zariadenia, vodná doprava, pranostiky a pod. – vystupovalo do popredia viac, v iných menej. Nie inak tomu bolo i v zahraničnej sociokultúrnej antropológii. Tu sa však situácia zmenila v poslednom jednom-dvoch decéniách, keď sa voda dostala do popredia bádania ako samostatný problém. Z pozície „pozadia a kontextu“ sa transformovala na hlavný skúmaný jav a v súčasnosti je bežnou témou antropologických textov. Príčinou je (aj) verejný diskurz, ktorý upozorňuje na ohrozenia v súvislosti s klimatickými zmenami a rastúcim nedostatkom alebo, naopak, ohrozujúcim nadbytkom (záplavy) vody v mnohých lokalitách sveta. Problematika bádania o vode je tak výzvou aj pre slovenskú etnológiu nielen v nových pohľadoch a interpretáciách tradičnej ľudovej kultúry, ale aj v bádanií spojenom s aktuálnymi javmi a procesmi.

Referencie

- Danterová, I. (2006). (Ed.). *Mlyny a mlynárske remeslo. Etnograf a múzeum X*. Galanta: Vlastivedné múzeum v Galante.
- Harper, K. (2005). «Wild Capitalism» and «Ecocolonialism»: A Tale of Two Rivers. *American Anthropologist*, 107(2), 221-233. <https://www.jstor.org/stable/3567740>
- Holuby, J. Ľ. (1883). Voda a vosk v poverách a čaroch ľudu slovenského. *Slovenské pohľady*, 3, 283-299.
- Horváthová, E. (1977). Príroda v svetonázorových predstavách slovenského ľudu. In J. Mistrík (Ed.), *Studia Academica Slovaca* 6 (s. 161-176). Bratislava: Alfa.

- Horváthová, E., Stoličná, R. (1995). Voda. In J. Botík, P. Slavkovský (Eds.), *Encyklopédia ľudovej kultúry* 2. (s. 310-311). Bratislava: Veda.
- Huska, M. A. (1972). *Slovenskí pltníci*. Martin: Osveta.
- Janto, J. (2014). The importance of the river in the city life (on the example of the Danube and Bratislava). In I. J. Trušková (Ed.), *Aktualityje problémy etnoekologiji na zapade i vostoce slavianskogo mira*. (s. 91-97). Kirov: Avers.
- Kuka, P. (1982). Voda v živote Dekýšana. *Balneologický spravodaj*, 19, 166-170.
- Lettrich, R. (2015). *Pohroma ako multidimenzionálny jav* [Bakalárska práca, Univerzita Komenského v Bratislave]. Súborný online katalóg UK.
- Mjartan, J. (1975). Slovenské ľudové cisterny. *Vlastivedný časopis*, 24(1), 26-30.
- Mjartan, J. (1984). *Ľudové rybárstvo na Slovensku*. Bratislava: Veda.
- Olejník, J. (1973). „Zázračný“ prameň kyslej vody. (Zvyky na deň otvorenia letnej prevádzka v Starom Smokovci v minulosti). *Matičné čítanie*, 6(13), 8.
- Olejník, J. (1982). Voda v hmotnej a duchovnej kultúre ľudu pod Vysokými Tatrami. *Podtatranské noviny*, (54), 4.
- Orlove, B., Caton, S. C. (2010). Water Sustainability: Anthropological Approaches and Prospects. *Annual Review of Anthropology*, 39, 401-415. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.012809.105045>
- Paerregaard, K., Uimonen, P. (2021). Water: An Anthropological Contribution. *Kritisk etnografi: Swedish Journal of Anthropology*, 4(2), 9-13. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-463870>
- Plessingerová, A. (1963). Získávaní a užívaní vody ve slovenských obcích pod Javorníky. *Český lid*, 50(4), 193-206.
- Prandová, E. (1995). Plť. In J. Botík, P. Slavkovský (Eds.), *Encyklopédia ľudovej kultúry* 2. (s. 46). Bratislava: Veda.
- Profantová, Z. (1986). *Dúha vodu pije. Slovenské ľudové pranostiky*. Bratislava: Tatran.
- Rasmussen, M., Orlove, B. (2015). Anthropologists Exploring Water in Social and Cultural Life: Introduction. *American Anthropologist. Virtual Issue* (online vydanie). <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/hub/journal/15481433/exploring-water>
- Rušňáková, L. (2011). *Živelná pohroma v reflexii spoločenstva obce* [Bakalárska práca, Univerzita Komenského v Bratislave]. Súborný online katalóg UK.
- Sakálová, S. (1931). Ako si rozpráva náš ľud vo Veľkej Bytči o vodných chlapoch a babách. *Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 23(3-4), 92-96.
- Steward, J. H. (1949). Cultural Causality and Law: A Trial Formulation of the Development of Early Civilizations. *American Anthropologist*, 51, 1-27. <https://doi.org/10.1525/aa.1949.51.1.02a00020>
- Stoličná, R. (1991). *Jedlá a nápoje našich predkov*. Bratislava: Veda.
- Strang, V. (2023). Water In F. Stein (Ed.), *The Open Encyclopedia of Anthropology*. Open Knowledge Press. <http://doi.org/10.29164/19water>
- UNESCO. (b. d.). *Timber rafting*. Intangible Cultural Heritage. <https://ich.unesco.org/en/RL/timber-rafting-01866>
- Varchol, J. (1980). Voda v narodnom povirji [Voda v ľudových poverách]. *Nove Žytta*, 30(12), 7.
- Válek, I. (2020). *Povesti o slovenskej vode*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Wagner, J. R. (Ed). (2013). *The social life of water*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Wittfogel, K. (1957). *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. New Haven: Yale University Press.